

Rott Nándor és kora

A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között

A veszprémi egyházmegye múltjából 36.

ROTT NÁNDOR ÉS KORA
A KATOLIKUS EGYHÁZ 1918–1919-BEN
ÉS
A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

*A veszprémi Szaléziánumban
2019. március 21-én és augusztus 29-én
rendezett konferenciák előadásai*

Szerkesztette
Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2020

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

nka
Nemzeti Kulturális Alap

VESZPRÉMI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR

Az összefoglalókat fordította
Karlinszky Balázs, Tóth Krisztina, Urbán Erzsébet

Borítótervezés, nyomdai előkészítés
Gáty István

A borítón Rott Nándor püspök látható.
(VFL IX.3.a. nr. 20.)

HU ISBN 978-615-81349-3-4
HU ISSN 0238-7190

© A tanulmányok szerzői
© Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2020

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár
Felelős kiadó: Dr. Takáts István
Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Megjelent 300 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
--------------	---

I. A KATOLIKUS EGYHÁZ 1918–1919-BEN

A kommün a *historia domusokban*

Csibi Norbert

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LOKÁLIS EGYHÁZI RECEPCIÓJA. 1919 A PÉCSI EGYHÁZMEGYE PLÉBÁNIÁINAK <i>HISTORIA DOMUSAIBAN</i>	9
---	---

Varga Mátyás

1919 A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYÉS <i>HISTORIA DOMUSOK</i> TÜKRÉBEN	43
--	----

Varga Tibor László

TANÁCSKÖZTÁRSASÁG A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉS <i>HISTORIA DOMUSOK</i> TÜKRÉBEN.....	59
---	----

Közösségi életutak

Boros Zoltán

PANNONHALMA 1919	89
------------------------	----

Karlinszky Balázs

A VESZPRÉMI VÁR A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG NAPJAIBAN	123
---	-----

Tengely Adrienn

„...LEGYETEK TEHÁT OKOSAK, MINT A KÍGYÓK, ÉS SZELÍDEK, MINT A GALAMBOK.” A MÁRIANOSZTRAI ZÁRDA MEGPRÓBÁLTATÁSAI 1919-BEN	139
--	-----

Egyéni életutak

Bakó Balázs

A MIKES JÁNOS SZOMBATHELYI PÜSPÖK ELLENI ELJÁRÁS ÉS FOGSÁGA A KOMMÜN IDEJÉN.....	161
---	-----

Mózessy Gergely

NAGY KÁROLY ÜGYÉNEK HISTORIOGRÁFIÁJA	179
--	-----

Tóth Krisztina

„HAZA HADSEREG NÉLKÜL, HADSEREG ERKÖLCS NÉLKÜL ÖSSZEOMLIK.” ZADRAVECZ ISTVÁN OFM MEMORANDUMA	195
---	-----

Varga Lajos

A KÉT JÁSZKARAJENŐI PAP MEGGYILKOLÁSA 1919-BEN	217
--	-----

II. ROTT NÁNDOR PÜSPÖKSÉGE (1917–1939)

Egyházkormányzat

<i>Karlinszky Balázs</i> RÉTEGPASZTORÁCIÓ A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN (1919–1939).....	229
<i>Sági György</i> EGYHÁZKÖZSÉGEK MEGALKÍTÁSA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE TERÜLETÉN ROTT NÁNDOR PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN.....	245
<i>Tengely Adrienn</i> PRO LEGE ET GREGE – A TÖRVÉNYÉRT ÉS A NYÁJÉRT. ROTT PÜSPÖK TEVÉKENYSÉGE AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM IDŐSZAKÁBAN.....	273
<i>Tóth Krisztina</i> A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG GAZDÁLKODÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT	293

Kapcsolati háló

<i>Balogh Margit</i> ROTT NÁNDOR VESZPRÉMI PÜSPÖK ÉS PEHM JÓZSEF ZALAEGERSZEGI APÁTPLÉBÁNOS KAPCSOLATA.....	319
<i>Tóth Tamás</i> A PÁPAI MAGYAR INTÉZET ALAPÍTÓ REKTORA: LUTTOR FERENC.....	347

Mecenatúra

<i>Simon Anna</i> SZÉKESEGYHÁZI ÖRÖKSÉG. AZ ÁTÉPÍTETT SZÉKESEGYHÁZ ÉS NÉHÁNY BERENDEZÉSI TÁRGYA ROTT NÁNDOR PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN.....	365
<i>Urbán Erzsébet</i> TEMPLOMÉPÍTÉSZET A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG TERÜLETÉN.....	387
<i>Varga Tibor László</i> PÜSPÖKI GYŰJTEMÉNYEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT.....	405

Tóth Krisztina

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG GAZDÁLKODÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

A címben megjelölt téma, a veszprémi püspökség gazdálkodása Rott Nándor püspöksége idején egy olyan témakör, amelyet különösen nehéz megfogni, hiszen egy viszonylag hosszú, több mint húsz éves időtartamról beszélünk. Rott Nándor 1917-ben lett a veszprémi egyházmegye püspöke és e hivatalt 1939-ig viselte.¹ E periódusban benne van az első világháború elvesztését követő recesszió, a vagyonváltság és földreform, a korona elértéktelenedése, majd pengőre cserélése, valamint az 1930-as évek elején a gazdasági világválság.² Azonban két biztos pontot mindenképpen találunk benne, amely véleményem szerint – habár a róluk fennmaradt dokumentáció közel sem teljes³ – jó kiindulási alap: a püspöki javadalom átvételét báró Hornig Károly 1917-es elhunytát követően, valamint a püspöki javadalom átadását 1939 elején az egészségében meggyengült Rott Nándor részéről utódlási joggal bíró koadjutor püspökének, Tóth Tihamérnek.⁴ Bár az utóbbi lett Rott halála miatt

---

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében az 128346. számú „A szentszéki-magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei” című NKFI PD Ösztöndíj támogatásával.

¹ Vö. PFEIFFER, 1987. 48. Több vonatkozó dokumentum: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 3A, fasc. 4.

² Lásd például: BOTOS, 2015., GERGELY 1997. 302–303.

³ Különösen igaz ez az 1917-es javadalom átadásra, amelyhez mindössze a püspöki uradalomban található épületek leírását és a rongálmányokról szóló kimutatást tartalmazó vaskos kötet maradt fenn. Az 1939–43-as praescissióból is több kimutatás hiányzik: a továbbiakban ilyenkor az összegző elszámolásra fogok hivatkozni.

⁴ Tóth Tihamér utódlási joggal történő segédpüspökké kiválasztásának közvetlen előzményei és körülményei: AAV Arch. Nunz. Ungheria, busta 56, fasc. 8. 9. (elszórtan több más témájú irattal). Rott Nándor 1939. jan. 1-jétől adta át a püspöki javadalmat koadjutorának, Tóth Tihamérnek. Utóbbi 1938. aug. 9-től Rott Nándor 1939. márc. 3-án bekövetkezett haláláig püspöki általános helynök is volt. Vö. VFL I.1.44.a. 291/1939., 513/1939., 8014/1939., KARLINSZKY, 2016. 129. Rott püspök évi 50.000 pengő pénzbeli juttatásra és 12.000 pengő terményjuttatásra tartott igényt. Ezeknek arányos részét a javadalom még a püspök életében kifizette. Vö. VFL I.1.43. fasc. 127. Jegyzőkönyv, 1939. márc. 10. A vallás és közoktatásügyi miniszter Tóth Tihamér halála után a püspöki javadalom jan. 1-vel történő átadását vagyonkezelési megbízásként értékelte és a márc. 3-ig befolyó jövedelmeket Rott hagyatékának javára ítélte meg. Vö. uo. Jegyzőkönyv, 1939. jún. 7.

1939 márciusában a főpásztor, a javadalmat május 5-én bekövetkező halála⁵ miatt ténylegesen átvenni nem tudta. A gyakorlatban tehát a javadalom Rott Nándortól Czapik Gyulához került. Az átadás-átvételi munkálatok csak 1943-ra fejeződtek be.⁶

A javadalom átadás-átvétel alkalmával vaskos köteteket kitevő jegyzőkönyvek, felmérések, sűrűn teleírt, számos tény- és számadattal terhelt táblázatok, jegyzékek, statisztikák készültek a püspöki javakról. Ezek, valamint a kapcsolódó jegyzőkönyvek egy része fennmaradt a Veszprémi Főegyház-megyei Levéltárban, ezek adják az alapot jelen tanulmányomhoz. Az ezekből kinyert információkat sok helyen árnyalják, kiegészítik az egyházkormányzati iratsorozatban felbukkanó levelek, a korabeli újságcikkek, Rott Nándor püspökké szentelésének 20. évfordulójára a veszprémi püspöki javadalom tisztikara által kézzel készített, gazdagon illusztrált kötet és a veszprémi püspöki uradalom 1923-ban jóváhagyott kezelési szabályzata.⁷ A továbbiakban ezek nyomán igyekszek, ha a források töredékessége folytán nem is minden részletében teljes, de átfogó képet adni a veszprémi püspökség állapotáról a vizsgált időszakban.

Átfogó kép a püspöki javadalomról

Ha a veszprémi püspöki javadalom állapotáról szeretnénk képet adni, fel kell tennünk a kérdést, hogy miből állt általában egy ilyen javadalom a két világháború között. Erre röviden Boncz Ferenc jogász, közalapítványi királyi ügyigazgató⁸ felosztása nyomán adhatunk választ, némileg részletesebben pedig betekintve a püspöki javadalom átadására, illetve átvételre – szakszóval *praescissióra* – vonatkozó rendeletekbe és a forrásokba. Az utóbbiak azért is

⁵ PFEIFFER, 1987. 61., PÉTERFFY, 1940. 138–139., POSZTÓS, 2006. 28.

⁶ A püspöki javadalmat Szinyei-Merse Jenő 1943. máj. 28-i, Czapik Gyulának írt levelében átvettnek nyilvánította (vö. EFL Acta Personalia). Czapik Gyula 1944. aug. 21-én Mindszenty Józsefhez írt levelében pedig 1943. máj. 27-i dátum szerepel az átadás időpontjaként. (EFL Archiepiscopus, 5074/1944. Az irat gépelt tisztázata.) Már itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a püspöki javadalomnak ez az átvétele nem azonos a püspökség kánonok által előírt egyházi átvételével, tehát az egyházmegye kánoni birtokba vételével. Az utóbbi során a kinevezett püspök a kinevező okiratot személyesen vagy megbízott útján bemutatja a káptalannak, és a káptalan jegyzője vagy a kúria kancellárja ezt jegyzőkönyvbe foglalja. Vö. BÁNK, 1958. 108. Ezzel szemben itt a javadalom ingó és ingatlan vagyonának átadása történik.

⁷ Ezúton köszönöm Varga Tibor Lászlónak, aki több olyan iratra is felhívta a figyelmemet, amelyet megjelölt témája alapján (pl. harangbeszerzés) valószínűleg nem kértem volna ki, azonban értékes információt hordoz a témával kapcsolatban. Az egyes forrásokra a továbbiakban említési helyükön hivatkozok. A fent említett kezelési szabályzat a Veszprémi Érseki Könyvtárban elérhető. Az elsődleges forrásokon kívül a veszprémi püspöki javadalom 1935-ös állapotáról röviden: HORVÁTH, 2016. 88–89., 100–101., Gazdacímtár 1937. 385.

⁸ SZINNYEI, 1891. 1206–1207. 1876-tól volt közalapítványi királyi ügyigazgató.

hasznosak, mivel részletes képet adnak a püspöki javadalom aktuális állapotáról, vagyonáról, illetőleg áttételesen arról, hogy a volt javadalmas hogyan gazdálkodott: sikerült-e legalább abban az állapotban megtartania a javadalmat, mint amelyben átvette azt. Azonban nem szerencsés pusztán önmagában értelmezni őket, hiszen egy adott időpillanat állapotát rögzítik, de arra, hogy miért annyi az adott tétel mennyisége vagy aránya, nem térnek ki, ezekhez óhatatlanul a szűz iratanyagból nyert információ szükséges.⁹

Boncz Ferenc felosztása nyomán a püspöki javadalom ingó és ingatlan javakból állt (előbbihez értve a tőkét is), melyek a javadalom állandó vagyonát képezik. Ezeket törzsvagyonnak nevezzük.¹⁰ Mivel a püspökök a püspöki javadalomnak csak haszonélvezői, tehát nem tulajdonosai voltak a szó szoros értelmében, általában az ingó és ingatlan törzsvagyon eladásához, elcseréléséhez, állagának megváltoztatásához, a javadalom értékét tartósan növelő beruházásokra kölcsönrel történő megterheléséhez főkegyúri engedély kellett – ezt a korszakban a főkegyúri jog egyes jogosítványait gyakorló vallás- és közoktatásügyi miniszter adta meg. A javakat legalább abban az állapotban kellett megtartani és az utódnak átadni, amiben a püspök átvette azokat. Ebben benne foglaltatik, hogy a javadalomhoz tartozó mező- és erdőgazdaságokban okszerűen gazdálkodjon (a felmerülő költségeket a jövedelemből fedezze), a javadalomhoz tartozó és a kegyúri épületeket tartsa jó karban, tehát gondoskodjon helyreállításokról, javításokról, valamint viselje a javadalomra nehezedő terheket. Jogukban állt a javadalom egyes részeit haszonbérbe adni, főleg azokat, amelyeket a jövedelemmel arányba nem álló kiadások miatt nehéz lett volna saját eszközparkkal, állatállománnyal, személyzettel megművelni, egyszerűen házi kezelésben tartani.¹¹

Ha a javadalmat rosszabb állapotban adta át, mint amelyben átvette, akkor az elhunyt vagy másik püspökségre áthelyezett püspök magánvagyonából, illetőleg hagyatékából kellett pótolni az esetleges hiányt. A javadalmas nyilvánvalóan nem csak megőrizhette, hanem gyarapíthatta is a püspökség vagyonát.¹² A javak számbavételét, a javadalom állapotának felmérését, a püspöki javadalmaknak a főpap elhalálzásakor történő átadását, illetve magánvagyonától történő elkülönítését alapvetően az 1883. évi igazságügyminiszteri és vallás-

⁹ Ezt a későbbiekben példákkal is illusztrálom. Különösen sok részlet megértésében segít a kutatóknak Krebsz Tivadar jószágigazgató 1927. nov. 23-i, addigi eredményeit és a püspöki javadalom gazdálkodására vonatkozó öt éves tervét ismertető 60 oldalas Rott Nándornak írt levele, melyet az alábbiakban többször fogok idézni. VFL I.1.44.a. 5386/1927.

¹⁰ BONCZ, 1878. 20.

¹¹ Uo. 18–19. (az Osztrák-Magyar Monarchia idején királyi engedély nélkül három évre), PETROVAY, 1941. 927–929.

¹² MRT 1883. 516. 517. nr. 64: A m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek rendelete (13.249/1. M. szám), 1883, 24.§., 26.§., 27.§.

és közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján folytatták le.¹³ Az 1917–1922-es és 1939–1943-as veszprémi praescissió is ezt követte.¹⁴

A törzsvagyon részét képező ingatlanokhoz tartozott a püspöki palota, nyaralók, a püspöki gazdaságok – kertek, szántóföldek, rétek, legelők, szőlők, nádas, stb. – és az ezek területén elhelyezkedő épületek. Ezek összeírásáról a javadalmas elhunyt vagy áthelyezése után a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiküldött miniszteri biztos gondoskodott szakértők segítségével.¹⁵ A földbirtokokat művelési ágak szerint csoportosították és rögzítették a kiterjedésüket. A javadalmi és kegyúri épületeket is jegyzőkönyvezték, pontos műszaki rajzokat és leírást készítve. Külön rovatban tüntették fel azokat a javítandókat, amelyek 146 pengő 16 fillér alatt, és azokat, amelyek felette voltak. Az előbbit a folyó jövedelem költségeként, az utóbbit a javadalmas hagyatéka tömegének költségeként tartották számon.¹⁶ A javadalmi és hagyatéki ingatlanokat és az ezekben keletkezett még nem javított károkat a veszprémi 1917–1922-es praescissió alkalmával egy vaskos kötet, az 1939–1943-as praescissió alkalmával pedig öt kötet tartalmazza. Az utóbbiakat a külön lapokon szereplő törzsleltári épületeken felül talált új épületek és építmények leltára egészíti ki. A földbirtokok kiterjedéséről, művelési ágaikról és jövedelmükről a Czapik Gyula részére történő átvételnél külön táblázat tájékoztat.¹⁷

Az ingóságokhoz azok a tárgyak, vetőmagok, illetve állatok tartoztak, amelyekkel ezeken a területeken gazdálkodtak, illetve azok a tárgyak, amelyek ezeknek az ingatlanoknak a berendezését képezték. Boncz Ferenc ezeket két részre osztotta: a „mozgósított törzsvagyonra”, azaz az eladott ingóságokból és ingatlanokból befolyt összegekre, és a „felszerelvényekre”: különféle házi és gazdasági eszközökre. Az utóbbiak között vannak olyanok, amelyek ingyen mennek át a javadalom tulajdonába és vannak olyanok, amelyek a javadalom állandó ingó vagyonát képezik.¹⁸ Ismét sokkal részletesebb képet kapunk, ha az 1883. évi vonatkozó rendeletet tanulmányozzuk. Az ingóságoknál ugyanis külön összeírták a 21 forinton aluli és felüli eszközöket, az előbbiek mentek át ingyen a javadalom, illetőleg az utód tulajdonába. Külön számon tartották a házi eszközöket, könyveket, ékszereket, papi öltözékeket, egyházi cselekmények végzéséhez szükséges eszközöket, könyveket és az állandó felszerelvényeket is,

¹³ Uo. Az említett rendeletet egy 1917. máj. 21-én az igazságügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által szignált rendelet egészítette ki. Másolatát lásd: VFL I.1.44.a. 2385/1917. és 3620/1917. Amennyiben nem volt valamiről részletes szabályozás, a kérdéssel foglalkozó korábbi rendeletekhez nyúltak vissza. Ezek kompendiumát adja: BONCZ, 1878. Egyéb kapcsolódó rendelkezéseket említ: PETROVAY, 1941.

¹⁴ VFL I.1.43. fasc. 121., 127., 128.

¹⁵ Kijelölésük Rott püspök halála után: VFL I.1.44.a. 8014/1939.

¹⁶ BONCZ, 1878. 20., MRT 1883. 513–514. 23.§.

¹⁷ VFL I.1.43. fasc. 121/a., fasc. 127., ill. uo. X. sz. kimutatás.

¹⁸ Az utóbbin belül megkülönböztetett ingyenes felszerelvényeket, azaz *fundus gratuitust* – ami ingyen marad az utódnak – és *fundus instructus nobiliort* vagy *majort*. BONCZ, 1878. 20.

amelyekhez tartoztak a díszhintók, díszfogat, meghatározott mennyiségű gabona, bor, stb. Ezek mellett az állatállományról is listát vezettek.¹⁹

A törzsvagyonhoz tartozhatott készpénz is, de a tőkét általában nem ebben, hanem értékpapírokban tartották, sokszor államkötvényekben, hogy az elidegenítés ellen védjék. Az már más kérdés, hogy több helyen az állam hadi kiadásainak fedezésére kibocsátott hadikölcsönkötvénybe fektették és ezek a világháborút követően elértéktelenedtek.²⁰ A hagyatéki összeírások tartalmazták az esetleges adósságokat is, amelyekkel a megboldogult vagy áthelyezett püspök tartozott, és amellyel a javadalomnak tartoztak a bérlők (bérleti és haszonbéri, adás-vételi szerződések, kiadások), stb.²¹

A törzsvagyon mellett a püspöki javadalomhoz hozzá tartozott a folyó jövedelem, tulajdonképpen az az évi gazdálkodás haszna, amivel a püspök éltében szabadon rendelkezhetett. Ez nem jelentette azt, hogy nem forgatta vissza a gazdaságba, sőt, általában bölcsen a gazdálkodás szükségleteire fordította. A javadalom átadásnál ezeket is számon tartották, az épületeken 63 forinton aluli, eszközökön 21 forinton aluli javításokat ebből kellett fedezni, illetve figyelembe vették az elszámolásnál, hogy az adott évben mennyit fordított már a megboldogult vagy áthelyezett a termelésre (ez lehetett vetőmag, szántás, napszám, stb.).²²

A püspökség vagyonát, a törzsvagyont és a folyó jövedelmet meg kell különböztetnünk a püspök vagyonától, ugyanis a püspöknek lehetett magánvagyonja is, amelyről, ha elnyerte erre a jogot és lefizette érte a kincstári illetéket, szabadon végrendelkezhetett. Rott Nándor például elnyerte ezt a jogot, és 1937. január 28-i kelettel megírta végrendeletét, melyet február 4-én két tanú előtt záradékoltak.²³ Amennyiben a püspök nem nyerte el erre a jogot – az egyházmegyei statútumok által esetlegesen megállapított köteles hagyományok levonása után –, magánvagyonát három részre osztották: egyharmadot az egyházmegye, egyharmadot a királyi kincstár, egyharmadot pedig az örökösök kaptak belőle. Amint az a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. május 18-i Czapik Gyulához írt leveléből kitetszik, ez volt a helyzet Tóth Tihamérnál is.²⁴ A továbbiakban a vizsgálódásom során azonban nem erre fogom

¹⁹ Uo. 20–21., MRT 1883. 513–515., VFL I.1.43. fasc. 127. IV., VI., VII., XI., XI.b., XVI. sz. kimutatás.

²⁰ Arról, hogy a püspöki kar tagjai egyöntetűen a hadikölcsön-jegyzés mellé álltak: CSIBI-VÉRTESI, 2016. 20., 535–538.

²¹ BONCZ, 1878. 20., MRT 1883. 513–515., VFL I.1.43. fasc. 127. I., II., III., XV., XIX. sz. kimutatás.

²² Az időközi jövedelem a vallásalapba folyt be. Vö. BONCZ, 1878. 21., CSIZMADIA, 1966. 184., 188., MRT 1883. 513–514. 23.§., VFL I.1.43. fasc. 127. XIII. sz. kimutatás. A forintösszegeket az 1883-as rendelet tartalmazza. A kötetekben az ingatlanoknál 1917-ben 126 koronán aluli/felüli; illetve 1939-ben 146 pengő 16 filléren aluli/felüli kategória, ill. ingóságoknál 1939-ben 48 pengő 72 fillér szerepel.

²³ VFL I.1.43. fasc. 127. Jegyzőkönyv, 1939. márc. 10.

²⁴ EFL Acta Personalia, Czapik Gyula. A főpapok végrendelezési jogáról a korszakban lásd:

helyezni a hangsúlyt, hanem a püspöki javadalomra. Ennek az állapotát fogom megvizsgálni, megvonva Rott Nándor gazdálkodásának mérlegét.

Elöljáróban azonban le kell szögezni, hogy a püspök nem maga végezte az egyes gazdaságok gyakorlati irányítását – ezt a jószágkormányzó keze alatt jószágfelügyelők minden kerület élén, intézők minden házilag kezelt gazdaság élén, főerdőmérnök az összes erdőgazdálkodás élén és erdőmérnökök minden gazdaság élén teljesítették²⁵ –, ő csak felügyelte azt, illetve a legfontosabb kérdésekben döntést hozott. Arról, hogy a püspök többször végigjárta a gazdaságait és határozott elképzeléssel rendelkezett a jövedelmezővé tételükről a jószágigazgatónak írt levelei tájékoztatnak. A jószágkormányzó ehhez képest a püspöki uradalmak vezetője, felelős kormányzója, a püspök első gazdasági tanácsosa és rendeleteinek végrehajtója volt. Feladata és kötelessége volt az uradalmi birtokok és azokhoz tartozó jogok védelme, növelni a javadalmi vagyont értékét, előmozdítani az uradalmi és kegyúri épületek javítását és azon őrködni, hogy alárendeltjei, a tisztek kötelességüket buzgón teljesítsék. A javadalmi ügyek előrehaladásáról időről-időre jelentést is tett a püspöknek. Uradalmi ügyekben az 1923-as szabályzat szerint a püspök kizárólag vele érintkezett, vagy ha bármely tiszttel közvetlenül levelezett, arról a jószágkormányzót is értesítette.²⁶

A püspöki javadalom birtokai, gazdálkodás

A püspöki javadalom birtokai alapvetően három vármegyében feküdtek: Veszprém, Zala, valamint Somogy vármegyében. Ezek mellett egy birtok volt Tolna vármegyében. A birtokok több esetben meglehetősen közel helyezkedtek el egymáshoz, összesen 49.823 kh²⁷ 263 négyszögöl területen: Veszprém vármegyében: Hajmáskér, Városlőd, Csehbánya, Veszprém, Kislőd, Farkasgyepü, Németbánya, Bakonyjákó, Kolontár és Olaszfalu (Eplény). Zala vármegyében: Nyirád, Alsópáhok, Tapolca, Sümeg,²⁸ Szentbékállá, Mindszentkállá, Bazsi, Prága (Sümegprága), Monostorapáti, Csicsó (Balatoncsicsó), Szentjakabfa, Balatonudvari, (Felsőpáhok).²⁹

CSIZMADIA, 1966. 184–186.

²⁵ Kezelési 1923. 2.§. Őket munkájukban a mezőgazdaságban segédintéző, gazdasági segédtsízt, gazdasági gyakornok segíthette, erdőgazdaságban segéderdőmérnök, erdészeti segédtsízt és erdészeti gyakornok. A központi tisztek a jószágkormányzó mellett a számvevő, pénztárnok, építkezési felügyelő mérnök és titkár voltak. Őket munkájukban szintén a már felsorolt beosztású segéderők segíthették.

²⁶ Kezelési 1923. 20.§., 30.§.

²⁷ Kataszteri vagy más szóval katasztrális hold. 1 kataszteri hold 1600 négyszögölnek felelt meg.

²⁸ Az 1939-es összeírás külön számon tartja a báró Hornig-féle birtokot és a másik sümegi gazdaságot, azonban kapcsos zárójellel egybe kapcsolja a két területet.

²⁹ A kimutatásban nincs mellette kataszteri hold érték megadva, s a törzsvagyoni épületek és

Somogy vármegyében: Ráksi, Igal, Csepely (Nagycsepely), Kisbárapáti, Fiad, Törökkoppány,³⁰ Szorosad, Somogyacsa, Andocs, Karád.

Tolna vármegyében: Koppányszántó.³¹

Ezek legnagyobb része, 59,3% erdő volt, míg 23,1% szántó, 7,5% legelő és 3,7% rét. 6%-ot tettek ki a földadó alá nem eső területek. 1% alatti volt a részesedése az összirtokterületből a kerteknek (0,25%), a szőlőknek (0,11%) és a nádasoknak (0,09%). A kataszteri tiszta jövedelem 219.163,54 aranykorona volt.³² Az erdők nagysága 1927-hez képest némileg nőtt is, 28.880,3 kh-ról 29.535 kh 280 négyszögöltre.³³ Véltetően azért alakultak így az arányok, mivel az erdőből biztosabb jövedelmet lehetett remélni. Erre utalnak Krebsz Tivadar jószágigazgató³⁴ 1927. november 23-án Rott Nándornak írt sorai: „Elhiszem és tudom jól, miszerint sokkal könnyebb és biztosabb dolog az erdőből jövedelmet [sic!] előteremteni, hisz az erdészethél már előre hajszálpontosságig meg lehet állapítani, hogy mi lesz a jövő évi jövedelem, magának az erdésznek is sokkal könnyebb a helyzete, mint a gazdáé, mert az erdésznek mondjuk, ha egyik évben nem sikerül kulturája, a második vagy a tizedik évben majd csak érvényesül, a fáradozásainak gyümölcseről csak 5-ik [sic!], 6-ik utódjának kell számot adni majd.”³⁵

Ezzel szemben a mezőgazdasági terület művelése jóval kitettebb volt az időjárásnak, a talaj és az eszközök minőségének, az állatok számának és egészségének állapotának, a munkaerő rendelkezésre állásának és minőségének stb., és így

---

építmények leltárát böngészve sem találunk egyetlen építményt sem, ami hozzá kötődik. VFL I.1.43. fasc. 127. A javadalom Mindszenty részére történő átadásánál sem szerepel. Uo. fasc. 129. X. sz. kimutatás. Az Alsó- és Felsőpáhokról szóló helytörténeti kötet (SZÁNTÓ–SZÁNTÓ, 1990. 189–196., 223–226.) csak a veszprémi püspökség alsópáhoki uradalmának gazdálkodását elemzi, néhol meglehetősen sajátos szemszögből, a felsópáhokit nem említi, ahogy az 1920-as földbirtokreform ismertetése során sem. (Uo. 221–223.)

³⁰ Kétszer szerepel egymás alatt a listában. Előfordulhat, hogy véletlenül, mivel a második bejegyzésnél nincsenek a művelési ágaknál kh értékek megadva.

³¹ A fentiekben a praescissióban szereplő kimutatást használtam. Vö. VFL I.1.43. fasc. 127. X. sz. kimutatás.

³² Uo. Részletesen: 11.520 kh 714 négyszögöl szántó, 123 kh 63 négyszögöl kert, 1854 kh 1457 négyszögöl rét, 56 kh 576 négyszögöl szőlő, 3724 kh 316 négyszögöl legelő, 29.535 kh 280 négyszögöl erdő, 42 kh 582 négyszögöl nádas, valamint 2966 kh 1075 négyszögöl földadó alá nem eső terület. Összevetésül a kataszteri tiszta jövedelem 1931 végén: 212.863,23 aranykorona, 1935-ben 214.835 aranykorona volt. Vö. VFL VIII.11. 11. doboz. Kimutatás a veszprémi püspökség 1917. és 1932. évi tisztajövedelmi különbözetéről; Gazdacímtár 1937. 385.

³³ Uo., valamint: VFL I.1.44.a. 5386/1927. 54. Az 1927-es adat a jószágigazgató nyilvántartásából van, az 1939-es pedig a praescissió adataiból, tehát biztosnak tekinthetjük. A Gazdacímtár adatai egypár holdas eltérést mutatnak, erdőterületként 30.401 kh-t tart nyilván, amely számításuk szerint a 60,2%-át teszi ki a püspöki javadalom birtokainak.

³⁴ 1924-ben nevezte ki Rott Nándor jószágigazgatóvá. 1932-ben e minőségben hunyt el. Vö. *Dunántúl* 14. évf. 139. sz. (1924. jún. 19.) 1. Hírek néhány sorban., *Dunántúl* 22. évf. 86. sz. (1932. ápr. 17.) 6. Hírek. Halálozás.

³⁵ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 56–57.

bizonytalanabb volt a megfelelő termés hozam és eredmény. 1934-es adat szerint például a mezőgazdasági művelés ráfizetéses volt, 114.121 pengő 80 fillér veszteséget termelt, ezzel szemben a bérletek, bányák, egyéb jogosítványok és az erdészet hoztak nyereséget.³⁶ Az erdőknél is vigyázni kellett azonban arra, hogy a használati terület a hozamterületet ne múlja felül.³⁷ Ezt az 1943. március 2-án felvett praescissió jegyzőkönyv szerint a javadalmas nem vette kellően figyelembe: 430.886 pengő fásítási hiányt, illetőleg túlhasználatot állapítottak meg, ezzel szemben 69.696 pengő kevesebb használatot, tehát összességében 361.190 pengő levonandó összeget az elhunyt hagyatékából.³⁸

A földbirtokok ritkán voltak tisztán egyféle művelési ág alá vonva, sokkal jellemzőbb, hogy mind mező-, mind erdőgazdasággal rendelkeztek és rét, legelő is tartozott hozzájuk, mindössze az arányok változtak. Ennek magyarázata kézenfekvő: az állatállománynak szüksége volt a táplálékra és a rét, illetve legelő biztosította ennek egy részét. Az utóbbiak jelentős szerepet játszottak a trágyázásban, amely termékenyebbé tette a földeket: „A réten termő szénát feletetjük a jószággal és az ezúton nyert trágyát a szántóföldekre visszük, tehát a szántóföldeknek szükséges táplálék egy részét a rét adja meg.”³⁹ Ahol szántóföld nincs a művelési ágak között: Hajmáskér és Bakonyjákó, ahol csak rétet és erdőt, Balatoncsicsó, ahol rétet, legelőt és erdőt, valamint Szarvasd, ahol erdőt és legelőt találunk. Nádast csak Balatonudvariban tartottak számon.⁴⁰ Az alapanyag alkalmas volt házak fedésére, bár Rott püspöksége idején több ház tetejét inkább eternitre, hornyolt cement- vagy cserépfedésre cserélték.⁴¹ Egy helyen, Sümegprágában pedig a kimutatás csak kertet és nagyon minimális, 1 kh-as legelőt említ. Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a konkrét gazdaságok közül melyek voltak a leginkább jövedelmezőek, arra a megállapításra juthatunk, hogy az első három helyen a legnagyobb erdőbirtokkal rendelkező gazdaságok: Karád, Nyirád és Sümeg álltak. Közülük Karád a legnagyobb kiterjedésű mezőgazdasági birtokkal is rendelkezett.⁴²

Szőlőműveléssel 1939-ben mindössze hat helyen foglalkoztak: Zala vármegyében voltak a legnagyobb kiterjedésű szőlők: Alsópáhokon, Szentbékállán,

³⁶ VFL I.1.44.a. 3251/1935. Rott Nándor 1935. aug. 22-én Hankó Ernő jószágkormányzónak írt levelének kézírásos fogalmazványa és tisztázata.

³⁷ Ehhez lásd: ÁGH, 2014. 77. Korabeli részletes szakmai leírás a korfokozatok arányáról: BÖLCS-HÁZAI, 1895. 475–492.

³⁸ VFL I.1.43. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

³⁹ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 31.

⁴⁰ VFL I.1.43. fasc. 127. X. sz. kimutatás

⁴¹ VFL I.1.43. fasc. 127, az 1917–1922-es praescissió során a püspöki javadalom épületeiről készített műszaki rajzokat és leírásokat tartalmazó kötet. Ezt a kötetet nem csak a javadalom átadáskor használták, hanem később is vezették benne a változtatásokat. Például több helyen a nád át van húzva és fölé írva, mire cserélték. Például Kislődön egy istálló és szín kapott nád helyett hornyolt cserép borítást, vagy Farkasgyepű majorban egy cselédlak hornyolt cement-cserepet, Balatonudvariban az iskola, a tanítói lak és melléképületei 1918-ban eternit fedést.

⁴² VFL I.1.43. fasc. 127. X. sz. kimutatás

Mindszentkállán és Sümegcsehiben. Ezen kívül Somogy vármegyében egy 7 kh kiterjedésű birtokon Andocson, és Tolna vármegyében Koppányszántón mindössze 250 négyszögölön. Összesen 56 kh 576 négyszögöl területen.⁴³ Ehhez képest 1935-ben még 9 településen, 76 kh-on mutatott ilyen jellegű tevékenységet a Gazdacímtár.⁴⁴ 1927-ben némileg kisebb összterületen, 49 kh 498 négyszögölön folyt szőlőgazdálkodás, Mindszentkállán, Monostorapátin, Sümegen és Németsúrún. Közülük a legjobb minőségű szőlő a badacsonyi borvidékhez tartozó Mindszentkállán termett, míg a monostorapáti szőlő volt a legkevesbé megfelelő, előregedtek a tőkék, így a jószágigazgató jó részük kivágását tervezte.⁴⁵

Vélhetően a minőség javítása érdekében került sor több hold szőlő kivágására az 1930-as évek derekán is, ugyanis az 1939-es praescissió folyamán a szakértők azt állapították meg, hogy a javadalmas elmulasztotta az újratelepítésüket, amelynek elmaradt költségét 86.140 pengő 63 fillérre becsülték.⁴⁶ Ennek ellenére Rott püspök közel 10 ezer liter borral, 271 liter musttal és 733 liter borpárlattal gyarapította jelentős mértékben a javadalom „állandó felszerelését”. Ezenkívül 63 liter szilvapálinkát is hagyott a püspökségre.⁴⁷

A gazdaságok közül kezdetben csak 4 (Veszprém, Sümeg, Kislód és Deáki) volt házi kezelésben, ezek száma az évek során Rott püspöknek köszönhetően 9-cel nőtt. 1918-ban Toldi, 1920-ban Bárpusztá, 1921-ben Nyirád, 1922-ben Németsúrú, 1923-ban Monostorapáti, 1925-ben Halastó, 1926-ban Kér, 1928-ban Fiad és 1935-ben Alsópáhok került házi kezelésbe.⁴⁸ Ez azt jelentette, hogy a püspökség a bérletek lejártát követően maga gazdálkodott rajtuk. Ehhez azonban egyrészt több embert kellett alkalmazni,⁴⁹ másrészt le kellett küzdeni azokat a nehézségeket, amelyeket a bérlők hanyagsága okozott, akik nem hosszú távra terveztek, hanem minél kevesebb pénz ráfordítással és minél több eredmény reményében művelték ezeket. Krebsz szerint: „A bérletek lejártával házikezelésbe jutott birtokok a bérlő által elhanyagolva, kizsarolva jutottak vissza. A bérlő leginkább csak a major közelében levő táblákat javítja, a messzebb fekvők, kezeügyétől távol esvén, azokkal nem tördik, nem irtja a gatz, nem szedeti a köveket, vízelvezetéseket nem csinál,

⁴³ Uo.

⁴⁴ Gazdacímtár 1937. 385., HORVÁTH 2016. 100–101.

⁴⁵ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 34–36.

⁴⁶ VFL I.1.43. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁴⁷ Uo. fasc. 127. VII. sz. kimutatás. A tételek mellett külön megjegyezve, hogy Rott Nándor hagyományozta a törzsvagyon részére.

⁴⁸ Uo. fasc. 128. Album.

⁴⁹ Erre kiváló rálátást ad, hogy míg 1917-ben a gazda és erdőtisztek száma 18 volt, 1937-re 23-ra emelkedett, az állandó alkalmazottak száma kicsit több mint megkétszereződött: az 1917-es 277 fővel szemben 1937-ben már 615 főt alkalmazott a püspökség. Vélhetően az időszaki munkások száma is nőtt, de erről nem állnak rendelkezésre adatok, mindössze, hogy 1937-ben 1596 főt tett ki. Vö. VFL I.1.43. fasc. 128. Album.

amennyiben mind felesleges dolgok ezek, mert pénzébe kerülnek neki.”⁵⁰ Ezekon próbált javítani öt éves tervével a kövek kiszedetésével, megfelelő trágyázással a földek termékennyé tételével, az állatállomány felfrissítésével, a cserjés kiszedetésével, a vizek elvezetése révén pedig a legelők, rétek rendbe tételével. Kimutatása szerint ezek a folyamatok az 1920-as évek második felében szépen haladtak.⁵¹

Abirtokállomány 1917-hez képest nézve 1939-re kevesebb lett valamivel több mint 4545 kh-dal.⁵² Ennek jelentőségét akkor látjuk, ha utalok rá, hogy a győri püspöki birtokok közel fele volt ekkora, vagy például a szombathelyi püspökség e veszteségnél kisebb javadalommal bírt: csak 3914 kh-al rendelkezett (1928-as adatok).⁵³ Szintén érdemes összevetni a teljes veszprémi birtoktesttel, ami 1917-ben 54.368 kh 328 négyszögöl 1939-ben pedig 49.823 kh-t tett ki, tehát közel tizedét tette ki ez a hiány. Miből állt elő? Amint az kitetszik, nem a javadalmas nem megfelelő gazdálkodásából, hanem amint azt az 1943. március 2-án felvett jegyzőkönyv leírja: „a vagyonsváltás, vitézi telek, eladás, adományozás és az új kataszteri felmérésben leli magyarázatát”.⁵⁴

Lakóépületek, mezőgazdasági épületek

A birtokok nem önmagukban álltak, hanem voltak rajtuk különféle épületek: lakóépületek és mezőgazdasági épületek. Utóbbiakban tartották a gazdálkodáshoz szükséges állatokat és mezőgazdasági terményeket. Az ingatlanok jó karban tartásáért, állaguk megőrzéséért, ha szükséges volt, felújításáért a püspök volt a felelős, hiszen legalább olyan állapotban kellett átadnia őket, ahogy azokat elődjétől kapta, s ha 146 pengő 26 filléren felüli javítandó volt bennük,

⁵⁰ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 13.

⁵¹ Uo. 5386/1927.

⁵² VFL I.1.43. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁵³ GERGELY, 1997. 305–306.

⁵⁴ VFL I.1.43. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2. Az állam kiadásainak fedezésére szolgáló 1921-es vagyonsváltó összekapcsolódott az 1920. évi XXXVI. törvényben elrendelt földbirtokreformmal: a vagyonsváltó lehetett készpénzzel, záloglevéllel, ingatlanra történő telekkönyvi biztosítással és olyan földdel fizetni, amely alkalmas volt az említett törvényben megfogalmazott földbirtok-politikai célok megvalósítására. (Vö. CJH 1922. 387., 389.: 51. és 59.§.) Ezen kívül a vitézi rend földdel történő ellátását is összekapcsolták a földbirtokrendezéssel, melyért az új tulajdonosok bizonyos összeget fizettek is. A járadék vitézi telek három kategóriája a vagyonsváltásos földekből származó vitézi telek, a megváltásos földekből juttatott vitézi telek és a hosszú lejáratú bérföldből kialakított vitézi telek voltak. Vö. TÁTRAI, 1997. 65–66. A veszprémi püspöki javadalomból vagyonsváltásra 3655 kh 837 négyszögölt, vitézi telkek céljára 76 kh 96 négyszögölt adott le a javadalmas. (Az 1917–1922-es praescissióban a püspöki javadalom és kegyúri épületek állapotát rögzítő kötetben Szorosad mellé van írva ceruzával, hogy: „leadott vitézi teleknek”. Vö. VFL I.1.43. fasc. 127.) Ezen kívül eladományozott 21 kh 462 négyszögölt, eladott 672 kh 340 négyszögölt. További tétel a listában, hogy a kataszteri felmérés az 1917-ben mértnél 119 kh 1530 négyszögöllel kevesebbnek mutatta a javadalom kiterjedését.

azt is hagyatéka terhére írták. Az 1939-es praescissió során 5 kötetben foglalták össze az eredményeket, ebből az első három a püspöki javadalom ingatlanjait, a negyedik a püspökség kegyurasága alá tartozó ingatlanokat, míg az ötödik az 1939–1940-es években felmért javítandókat vette tételesen sorra.⁵⁵

Az 1939-es kötetek kerületenként, illetve kegyuraságonként és ezen belül településenként veszik végig a püspöki javadalom épületeit gondos műszaki rajzot és leírást adva minden épület állapotáról, a püspöki palotáról csakúgy mint a cselédházakról, pajtákáról, sertésólakról, tyúkólakról vagy árnyékszékekről. A vasúti pályát, kutat, jégvermet, meszesvermet, kerítéseket, rakodó rámpát is belevették a listába. Az 1917–1922-es praescissióra vonatkozó kötetben mind a javadalmi, mind a kegyúri épületek szerepeltek. Ebben gondosan vezették azt is, hogy a két dátum között milyen felújításokat végeztek, mit bontottak le, adtak el, vagy milyen egyéb események történtek az épületekkel, azonban nem minden alkalommal látták el őket datálással. Néhol az új tulajdonos neve és az eladási engedély száma is szerepel. Tekintve, hogy helyenként eltérő színnel (pirossal vagy feketével), ceruzával vagy tollal történt mindez, előfordulhat, hogy az 1917-es kötet a két praescissió között is aktívan használatban volt, amely megkönnyíthette az 1939-ben kirendelt szakértők munkáját.⁵⁶

Különösen sokszor olvasható a megjegyzés, hogy nád-, zsúptető vagy faszindely helyett cseréppel fedték le az adott épületet, hozzáépítettek még egy-két helyiséget, vagy eladták valakinek. Előfordul, hogy a bejegyzés arról tájékoztat, hogy az épületet lebontották vagy az leégett. Átfedést leggyakrabban különféle mezőgazdasági épületek, istállók, ólak kaptak, valamint több cselédlak. Az újonnan emelt vagy eladott épületek többsége szintén cselédlak.⁵⁷ Nem éppen szokványos ingatlanok is gazdát cseréltek: kocsmá, nagyvendéglő, csendőrlaktanya és malom is.⁵⁸ A németbányai rakodónál utólagosan beje-

⁵⁵ Vö. PETROVAY, 1941. 928., VFL I.1.43. fasc. 121/b., fasc. 127. Az ötödik kötet két példányban is megvan. A 194. o.-n olvasható Péchy Lajos okl. mérnök, kir. közalapítványi igazgató 1941. jan. 3-i bejegyzése szerint a benne található árak az 1939. ápr.-ban érvényben volt áraknak felelnek meg. Ebben műszaki rajzok nem találhatóak.

⁵⁶ VFL. I.1.43. fasc. 127. Ezt erősíteni látszik, hogy a lapok között megtalálható egy 1933-as levelezőlap a kisbárapáti erdőőri lak és új istálló méreteivel.

⁵⁷ Erre egypár évszámmal ellátott példa: nyirádi majort 2 szobás cselédlakkkal és cselédmarhaistállóval bővítették, melyeket 1923-ban vettek át használatra, Halastó majorban két új cselédlak épült 1934-ben, Bári pusztán 1936-ban a lebontott cseléd-marhaistálló helyére épült cselédlak. Ahhoz, hogy miért éppen cselédlak a legtöbb átfedett és új épület a püspök 1929. febr. 28-án a jószágigazgatónak írt sorai kiváló adalékkul szolgálnak: „Az építkezéseket most már lehetőleg korlátozzuk, mert 12 év óta csak építünk és birtokokat veszünk vissza s nem tehetünk semmit az egyházmegyéért. Az építkezéseknél most én inkább csak a cselédlakásokra kívánok súlyt helyezni, mert azok több helyen kritikán aluliak.” Vö. VFL I.1.44.a. 798/1929. A főpásztor ezen rövid megjegyzése szociális érzékenységére utal, mely püspöki ideje alatt végig nyomon követhető.

⁵⁸ A nagyvendéglő és a kocsmá Jákón, az előbbi 1919-ben, utóbbi 1920-ban. Nyirádon 1920-ban a csendőrlaktanyát adták el. Törökkoppányban az Esterházy uradalommal közös kegyuraság alá tartozó uradalomban 1920-ban a malmot értékesítették.

gyezve, 1934-es datálással az 1917–1923-as jegyzék erdei vasutat is feltüntet. A sín pár lefektetése több útvonalon azért volt fontos a püspökség számára, mivel így összeköttetést tudtak teremteni a nehezen megközelíthető helyek és a már létező vasúti állomások között, és a rönk- és tűzifát olcsóbban tudták szállítani és eljuttatni a megrendelőkhöz. A németbányai állomást 1924-ben vette át a püspökség a Veszprémi Faipar Rt-től. Ezen kívül Kisbár-major néven 80 méteres sín pár lefektetésével kitérő állomást létesítettek a siófok-kaposvári vonalhoz csatlakoztatva, de ezt a praescissiós jegyzék nem listázta. 1927-ben Farkasgyepűn is 10 km hosszú sín pár lefektetését tervezték, amely az 1939-es jegyzékben szerepel is.⁵⁹

A kegyúri és törzsvagyoni épületek helyreállítására a szakértői felmérés 1939-ben összesen 1.163.510 pengő 5 fillért számolt, amelyből 27.947,75 pengő esett a folyó jövedelem terhére, tehát az egyenként 146,16 pengőn aluli javítandókból tevődött össze, míg 1.135.562,30 pengő a püspök hagyatéka terhére.⁶⁰ A törzslétári épületeken felül 19 új épületet és építményt találtak az 1939–1943-as praescissió szakértői, összesen 62.971 pengő értékben.⁶¹ Összehasonlításként arról, hogy az elhunyt püspök 1937-ig bezárólag mennyit fordított épületfenntartásra, a Rott Nándor püspökké szentelésének húszéves évfordulójára összeállított kötetből nyerhetünk egy megközelítő képet. E szerint 508 800,50 pengő ilyen jellegű kiadása volt, új építkezésekre pedig 820.673,13 pengőt költött.⁶²

Állattenyésztés, növénytermesztés

A javadalmi építményekhez, épületekhez tartozott jelentős állatállomány is. A legelterjedtebb juhok és sertések, szarvasmarhák és lovak tartása volt. Kilelenc olyan gazdaság akadt, amelyben mindegyiket tartották. Az előbbi hármat a súlyuk és egységáruk szerint tartották nyilván, illetve darabszámukat rögzítették. A lovaknál súly nincs megadva. Életkorukat, nemüket, több helyen fajtajukat és néhol a tenyésztés célját is megjelölték egy-egy szóban vagy egyéb tulajdonságukat szerepeltették megjegyzésként (a kéri gazdaságban például

⁵⁹ VFL I.1.43. fasc. 127.; VFL I.1.44.a. 5386/1927. 55–56., VFL I.1.43. fasc. 127. I. kötet. Törzsvagyoni épületek. A) Veszprémi Kerület (benne: XVII. Farkasgyepű. Erdei vasút.). Lásd még: fasc. 127. Törzslétári épületeken felül talált új épületek és építmények leltára és értékelése.

⁶⁰ Uo. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁶¹ Uo. fasc. 127. Törzslétári épületeken felül talált új épületek és építmények leltára és értékelése.

⁶² Az album a korona-pengő átváltásnál használt váltószámot nem jelölte meg, továbbá az sincs részletezve, hogy kizárólag a javadalmi épületeket vagy a javadalmi és a kegyúri épületeket értik alatta, netalán egyik előbbi kategóriába sem tartozó építmények restaurálásához vagy építéséhez történő jótékony hozzájárulását is. Ezenkívül nincs részletezve, hogy mely épületre pontosan mennyit fordított, minden évhez egy konkrét összeg van írva, így tehát a fenti értékeket csak megközelítőnek vehetjük. VFL I.1.43. fasc. 128. Album.

a 3–6 éves anyajuhok mellett a „kisebb testűek” megjegyzés szerepelt). Ezek voltak azok a paraméterek, amelyek az egyes állatok értékét meghatározták. Néhány példa az árazásra: a tenyészbika, illetve tenyésztehén ára 50–60 pengő között mozgott, átlagosan 10 pengővel volt magasabb a jármosökör áránál. A lovak átlagosan 300–350 pengőbe kerültek, míg a herélt, hibás vagy fiatalabb állatok 50–100 pengővel kevesebbe. A használati vagy tenyészmenek kerültek ennél többre, a német-sűrűi gazdaságban például egy 3 éves tenyész célra tartott lovat 900 pengőre értékelték. Előfordult baromfi tenyésztés is, Veszprémben és Deáknyirádiban. Egy tyúknak a kimutatásban szereplő ára 1-2 pengő, egy lúdé 3 pengő, míg egy idei pulykáé 3, egy annál idősebbé 4 pengő volt.⁶³

A sümegei gazdaságban szelídített vaddisznókat makkoltattak, amelyekből 1939. március 3-án 49 darab volt, korábban a számuk a 100–120-at is elérhette. Erre Hankó Ernő jószágkormányzó és a püspökség is büszke volt, amit jól mutat, hogy 1935-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tenyészállat kiállításán püspöki engedéllyel részt vettek. A korabeli sajtó felkapta a hírt, és két alkalommal is cikket közölt a püspökség vaddisznótenyésztéséről Vendel János sümegei püspökségi uradalmi erdőmester elmondására támaszkodva. E szerint Kovács Zsigmond veszprémi püspök (1878–1888) kapta őket valamelyik tisztelőjétől ajándékba 1879-ben vagy 1880-ban, és a néhány darab süldőből álló kondát a sarvalyi erdőben helyezte el, az erdőőri vadászlakás óljaiban. Ekkortól kezdték el tenyészteni őket, naponta kihajtva az erdei legelőre. A takarmány mennyisége a makkterméshez igazodott. Ha a püspöki udvarnak szüksége volt vaddisznóhúsra, akkor az ártányok közül használtak fel. A kiállításon történő részvétel nyereséget hozott a gazdaságnak: 20 malacot sikerült eladni, illetve egy grófi uradalom 41 felnőtt kant és kocát vásárolt vadaskertjébe.⁶⁴

Hat erdőgondnokságban lovakat tartottak, általánosságban 2–3 darabot, ezek közül Farkasgyepűn volt jelentősebb a számuk, 6 ló és 1 szamár. Érdekes, hogy Sümegeen dámvadak – a másik kimutatásban: lapátos, ill. csápos bikák – tulajdonjogát is számon tartották. Az állatok értékét a kimutatás végén pengőben összegezték az 1939-es középárakat figyelembe véve, rekonstruálva az akkori állapotot. E szerint 702.301 pengő 58 fillér értékben bírt Rott püspök halálakor a javadalom állatállománnyal.⁶⁵

⁶³ Uo. fasc. 121/b. XI. sz. kimutatás és fasc. 127. XI. sz. kimutatás. A két kimutatásban némileg eltérő árak és darabszámok szerepelnek.

⁶⁴ VFL I.1.43. fasc. 121/b. XI. sz. kimutatás, DORNER, 1935. 1005–1006., DORNER, 1936. 5.

⁶⁵ Uo. 121/b. XI. sz. kimutatás és fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2. A fasc. 127. alatt szereplő XI. sz. és XI. b. sz. kimutatások 1939. aug. 30-i állapotot tükröznek, amikor Czapi Gyula a püspöki javadalom élvezetébe lépett. Ekkor némileg kevesebbet ért az állatállomány, mindössze 663.166 pengő 53 fillért.

Az állatállomány mennyisége, minősége jelentősen meghatározta az adott gazdaság jövedelmezőségét. Ahogy Krebsz Tivadar fogalmazott 1927-ben: „Minden gazdaságban az állattenyésztés igen nagy jelentőségű, mert munkaereje, terményei, s trágyája által az állat döntő befolyást gyakorol az egyes gazdaság jövedelmezőségére, hogy azonban az állattartás és tenyésztés minél jobban megfeleljen, kell, hogy minden egyes esetben okszerűen szervezve legyen.”⁶⁶ Az utóbbit azonban csak a körülmények nagyon alapos ismeretével lehetett kivitelezni; a szálak a jószágigazgató kezében futottak össze. Ahogy részletekbe menő elemzése előtt leírta: „A különféle gazdaságok igás- és állatszámja nagyon változik, nem is lehet azt pontosan, valamely egyszerű szabály által minden egyes esetre érvényesen meghatározni, mert mindig a helyi viszonyok vannak befolyással, melyeket ismerni, méltányolni, számításba venni kell, ilyen a birtok nagysága, talaj minősége, a földek fekvése, domborzati viszonya, üzem belterjessége, a szántók hozzáférhetősége, távolság a majorhoz, utak minősége, a vetésforgásban felvett növények mifélesége, s a rendelkezésünkre álló munka időtartam, az állatok neme, fajtája, ereje, kondíciója stb.”⁶⁷ Számításai szerint belterjes gazdálkodáshoz 25 kh-ra szükséges egy pár igás állat, középbelterjes gazdálkodásnál 40 kh-ra, külterjes gazdálkodáshoz pedig 50–60 kh-ra. Összességében arra a megállapításra jut, hogy az uradalom igás állatok szempontjából belterjes gazdasághoz illően van ellátva. Azonban, számításba véve az egész sertés, ló, marha és birka állományt, csak középbelterjesként aposztrofálja, úgy véli, hogy még lehetne ebben fejlődni.⁶⁸

Különösen igaz ez az 1920-as évek második felében, hiszen a világháborút követően és a birtokok házi kezelésbe vételével több kihívással kellett szembenézni. A lóállomány kevert fajtájú, nem megfelelő csontozatú és egészségi állapotú, valamint jó részt elöregedett volt. A jószágigazgató azonban úgy vélte, a háború után nagyon nehéz lett volna jobbat beszerezni. Az egész lóállomány lecserélésére ráadásul nem volt meg a kellő anyagi keret, így a terve az volt, hogy fokról fokra javítja fel az állományt jobb csontozatú, erősebb tenyészmének vásárlásával. A marhaállomány szintén beteges és több fajtaival kevert volt, ezek feljavítását is megkezdte. Az igáslovak és a jármos ökrök megfelelő egészségi állapotban hasznosak voltak a mezőgazdasági munkák elvégzésében, azonban nem volt mindegy az sem, hogy az utóbbiak hány

⁶⁶ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 36.

⁶⁷ Uo. 15. Szakmai tudása, az uradalom viszonyainak alapos ismerete lényeges összetevője volt a jószágigazgató munkakörének. Bizonyos időközönként látogatnia kellett mind a házilag kezelt, mind a bérelt gazdaságokat, valamint felmérni a kegyúri épületeket. E vizitációk során alapos ismeretekre tehetett szert a helyi viszonyokról. Vö. Kezelési 1923. 30.§.

⁶⁸ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 15., 17., 23–24. A belterjes gazdaság az, amely sok tőke- és munkabefektetést igényel, középbelterjes a gazdaság akkor, ha vagy kevés tőke és sok munkabefektetés vagy sok tőke és kevés munkabefektetés kell hozzá, végül akkor külterjes, ha kevesebb tőke és munkabefektetés kell hozzá. Vö. *Székelly Nemzet* 12. évf. 17.sz. (1894. febr. 3.) 1. A mezőgazdaság jövedelmezősége pedig összefüggött a belterjesség mértékével. Vö. REICHENBACH, 1936. 7.

éves korukban kerültek befogás alá: sokáig 3 évesen már befogták őket, de a csontozatuk még nem bírta a megterhelést, így hasznosításukat egy évvel eltolták.⁶⁹ Krebsz terve az volt, hogy legalább egy pár bivaly legyen minden mezőgazdaságban: az 1939-es felmérés nyomán látható, hogy e tervet az évek során több helyen túl is teljesítették, általában 4–6 darabot tartottak belőlük.⁷⁰ A bivalyok nehéz terepen és súlyos terhek cipelésénél voltak különösen hasznosak, ráadásul vásárokon jól lehetett jármos állatként értékesíteni őket. A sertéseket hizlalás céljából nevelték, és közülük 1927-ben a kondor szőrű szőke mangalicákat tenyésztették. A juhokat a gyapjú miatt tartották, a bérlőktől átvett többféle állomány megfelelő párosítással előnyére változott. A püspökség AA típusú, finom minőségű gyapjút termelt, amely kellő szaktudást, gyakorlatot követelt meg.⁷¹

Az állattenyésztés mellett a szántóföldeken különféle növényeket is termesztettek. A terméshozamot a talaj minősége, az időjárás és a termőföld fekvése határozta meg. 1927-ben a szántóföld területek 40%-át képezték az őszi kalászosok, 15%-át a tavaszi kalászosok, 25%-át a kapások és 20%-át a takarmányfélék, azonban a földek nem voltak kiemelkedően termékenyek. Ráadásul mivel négy vármegyében elszórtan feküdtek, gazdaságonként is változó volt a minőségük. A legjobbnak tartott termőföldű ősi birtokot még a javadalom Rott Nándornak történő átadása előtt átcsatolták a székesfehérvári püspökséghez,⁷² és a jószágigazgató 1927-ben arról kesergett, hogy a legjobb földeket veszi az Országos Földbirtokrendező Bíróság is igénybe, kalászosokból pedig kevés felesleg kerülhetett eladásra.⁷³

Előfordult, hogy a püspök maga is beleszólt a növény-, illetve állattenyésztés módjába, a gazdálkodás jövedelmezővé tétele érdekében. 1929-ben például miután végiglátogatta gazdaságait, úgy vélte, hogy „Elsősorban szükségesnek tartom a kukorica-termelésnek még az eddiginél is intenzívebb felkarolását s pedig nemcsak a vetéseknek jó művelését, hanem a kukoricára szánt terület-

⁶⁹ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 36–43.

⁷⁰ Uo. 40–41. VFL I.1.43. fasc. 127. XI. sz. kimutatás

⁷¹ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 43–46.

⁷² A székesfehérvári püspökség az egyik legszegényebb és legkisebb kiterjedésű volt Magyarországon, kezdetben mindössze két nagyobb birtoktesttel (Tés és Sárkeresztúr) és egy kis kiterjedésű szőlővel (Székesfehérvárott) rendelkezett. A két birtok 6261 kh területen terült el. A püspökség terheinek fedezésére a világháború előtt a vallásalapból évi 24.000 aranykoronát kapott, a szeminárium terheinek fedezésére pedig évi 11.000 aranykoronát. Az átcsatolás után – melyet még Rott Nándor 1917-es javadalomba lépését megelőzően végeztek el – az előbbi támogatást megvonták. Ősi 3234 kh 1497 négyszögöl kiterjedésével a székesfehérvári püspöki javadalom jelentősen megnövekedett, azonban korabeli elképzelés szerint kellő forgótőke hiányában nem jelentett összességében akkora segítséget, mint amekkorát szerettek volna általa nyújtani. Vö. Kocsis, 2005. 2., 4., 14–17., SzvfPL KT 1703/2. Potyondi Imre kézírata „Egyházmegye nagybirtokai” címmel, továbbá „Milyen változtatást és helyzetet teremtett az ősi-i birtok átkapcsolása a székesfehérvári püspöki javadalomhoz?” című feljegyzések.

⁷³ VFL I.1.44.a. 5386/1927. 27–28.

nek a megnagyobbítását. [...] A bőségesebb kukoricatermelés lehetővé teszi főleg a sertéshízalásnak helyes irányítását. Tapasztalatom szerint is, de hírneves sertéstenyésztők állítása szerint is a legjobb hízalási eljárás, ha disznóink októberre készen vannak, mielőtt még az ú.n. parasztáru a piacra kerülhet.⁷⁴ Így tehát azt szeretné, ha a húsukért tenyésztett javadalmi disznók egy részét októberre, míg más részét karácsony tájára vagy január elejére hízalnák fel. Súlyukra is iránymutatást ad: érje el páronként a 300–320 kilogrammot. Véleménye szerint az árpa mellett a kukorica segítheti a cél elérését.⁷⁵ Közel nyolc évvel később, 1937-ben pedig például olyan észrevételt tesz a számadások alapján, hogy egyes uradalmakba rozst adtak el, míg más uradalmakban rozst vettek, de a portóköltéssel megemelt áron. Ez a felesleges kiadás megelőzhető, ha a gazdák tudják mennyi a szükségletük, illetve ismerik az aratási eredményeket. Felhívja a figyelmet arra is, hogy törekedjenek az önellátásra.⁷⁶ Amint ebből a pár példából is kitetszik, a püspök gondosan ügyelt arra, hogy gazdaságait végiglátogassa, tanulmányozta a szakértők véleményét, és a megfelelő terméshozam elérése érdekében koncepciót is felvonultatott.

Felszerelvények

A javadalomhoz tartoztak olyan ingóságok, amelyeket az előd köteles volt ingyen az utódra hagyni és a javadalom állandó felszerelését alkották. Ide tartozott több díszhintó és kocsi – pl. fekete landauer típusú nyitott és zárt hintók, két félfedelű fekete hintó, két nagyobb batár – ezekhez két ló, lószerszámok nagyobb mennyiségben. Valamint olyan tárgyak, amik ehhez kapcsolódnak: nagy kocsisbunda báránybéléssel, bőrkesztyű, kocsiskalap, két gumi esőköpeny, stb. Rott Nándor az 1937-ben keletkezett végrendeletében ehhez egy Buick típusú gépkocsit ajándékozott. Itt szerepel ezen kívül a már említett, szintén általa a javadalomra hagyott bor, borpárlat és pálinka is. Az árakat az összeírás nem tünteti fel, csak a darabszámot és azt, hogy melyik az az eszköz, amellyel az akkori javadalmas gyarapította a listát, hiszen ezeket a javadalmas az utódra ingyen volt köteles hagyni.⁷⁷ A hangsúly tehát csak azon volt, hogy megtartotta-e olyan mennyiségben és minőségben őket, ahogy azokat az elődjétől átvette, illetve bővítette-e valamivel.⁷⁸

⁷⁴ Uo. 798/1929. Rott Nándor püspök 1929. febr. 28-án a jószágigazgatónak írt levelének tisztázata.

⁷⁵ Uo. Előfordult olyan év is, amikor silány volt a kukoricatermés minősége. Ez nyilván a sertéstenyésztésre is kihatott. Uo. 5448/1935.

⁷⁶ Uo. 4348/1937. Rott Nándor püspök 1937. júl. 18-án a jószágigazgatónak írt levelének tisztázata.

⁷⁷ Vö. MRT 1883. 513. 23.§.

⁷⁸ VFL I.1.43. fasc 127. VII. sz. kimutatás.

Külön lista készült az ún. házi felszerelvényekről: különféle eszközökről és bútorokról (például székek, ágyak, asztal, konyhafelszerelés, stb.), amik szintén a püspöki törzsvagyon részét képezték. Ezek a veszprémi püspöki palotában, a sümegi püspöki kastélyban, a németbári és bárri vadászházban, a jószágkormányozási épületben és a számtartói lakban helyezkedtek el. A tárgyakat a jegyzőkönyv szerint az előírt mennyiségben és jó állapotban találták meg, hozzátéve, hogy a veszprémi püspöki palotában levő vendégszobák berendezését Rott püspök új berendezési tárgyakkal gyarapította.⁷⁹ A házi felszerelvényeket, amennyiben elhasználták, cserélni lehetett, de számban, nemből és értékben csak ugyanolyan lehetett helyettük beszerezni.⁸⁰ Amennyiben a püspök életében ezek számát gyarapította – hacsak nem végrendekezett róluk vagy nem voltak nagyobb értékű, falhoz nem rögzített tárgyak –, ingyenesen kerültek a javadalom birtokába.⁸¹ A praescissió külön értéket nem kapcsolt az új berendezési tárgyakhoz, csak darabszámot és néhány helyen megjegyzést. Ezek is ingyenesen kerültek a javadalom tulajdonába. Csakúgy mint a javadalmas által beszerezett könyvek: a praescissióban közölt jegyzék szerint a püspöki palotában levő könyvtárat, amely ekkor körülbelül 28.000 kötetet tett ki, Rott püspök szintén jelentősen gyarapította.⁸² Az ékszereket, egyházi öltönyöket, eszközöket is jó karban tartotta. Amennyiben ezek számát gyarapította, az 1703-as Kollonich-féle egyezmény 3. pontja értelmében szintén köteles volt ingyen átadni az utódnak, illetőleg a javadalomnak.⁸³

A nem a püspöki javadalom állandó részét képező, hanem ezen felül talált terményekről: gabonafélékről és egyéb emberi és állati fogyasztásra szánt növényekről (pl. szemestengeri, szójabab, mák, burgonya, lóhere, stb.), különféle anyagokról (például: szekerkenőcs, gépolaj, virágolaj, búzadara liszt, zsúp, horgonyzott bádóg, gyapjú, kender és kóc, oltott mész, puha lécs, stb.) is külön lista készült, melyben az adott növény vagy anyag mennyiségét rögzítették, megadva a használt mértékegységet is. Ezek összértékét, 489.646 pengő 52 fillért a kilépő javadalmas hagyatéka javára írták, hiszen ezekkel gyarapította a püspöki javadalmat.⁸⁴

Egyéb ingóságok is a püspökséghez tartoztak, amelyeket a javadalmas szerzett be a folyó jövedelemből. Ha értékük nem érte el a 48 pengő 72 fillért, akkor ingyen mentek át az utód tulajdonába. Ezeket is külön listában, gazdaságosként összegezték a javadalom átadás-átvétel során. A beszerzés nagyságrendjét mutatja, hogy 2877 ilyen tételt írtak össze, egy tételhez darabszámra több

⁷⁹ Uo.. IV. sz. kimutatás, fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁸⁰ Ezt még az 1788. évi jan. 8-i udvari kancelláriai leirat szabályozta. Vö. BONCZ, 1878. 34.

⁸¹ Vö. BONCZ, 1878. 34.

⁸² Uo. 34., VFL I.1.43. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁸³ BONCZ, 1878. 26–27., 34., VFL I.1.43. fasc. 127. VI. sz. kimutatás, fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁸⁴ VFL I.1.43. fasc. 127. XVI. sz. kimutatás, fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

eszköz is tartozhatott. Ahhoz, hogy típus tekintetében milyen széleskörűek voltak ezek a tárgyak, egypár példát szeretnék hozni. Nyilvánvalóan a legtöbb a gazdaságban használt felszerelés (például: vaslapát, répavágó gép, dézsa, szecskavágó, stb.), de feltűnnek benne iroda-felszerelések, bútorok és mérnöki szerek, vadászati eszközök, kertészkedéshez szükséges eszközök, sőt, szemléltetőtárgyak és képek is (például: földgömb). Ha valami nem volt működőképes, azt is általában odaírták megjegyzés formájában.⁸⁵ A házi kezelésbe vett birtokok megfelelő műveléséhez sok eszközt be kellett szerezni: a praescissió azt jegyezte meg, hogy a püspök a Somogy vármegyei gazdaságokat gyarapította igen nagy mértékben ezekkel.⁸⁶ A 48 pengő 72 filléren felül levő felszerelvények nem ingyen mentek át a püspöki javadalom tulajdonába, hanem ezeknek az árát az elhunyt hagyatéka javára kellett írni. Ezek összesen 98.141 pengő 94 fillért tettek ki.⁸⁷

Rott püspök a javadalmakban a takarékoság jegyében nem minden modern gép beszerzését engedélyezte, ugyanis ha az egyik gazdaságban elkezdték használni az adott eszközt, akkor a többi gazdaság is igényt tartott rá, így viszont megsokszorozódhattak volna a kiadások. Például 1937-ben miután három gazdaságban is beszerettek írógépet, a többinél ennek engedélyezését megtiltotta a jószágigazgatónak, mivel luxusnak és „haszontalan pénzkidobásnak” gondolta, különösen a jövőbeli javítási költségeket is belekalkulálva. A morzsolás megkönnyítésére Deákiban és Sümegen már beszerzett Medicago gépek és hasonló nagyértékű gépek beszerzését szintén engedélyéhez kötötte. Amint kijelentette: „A gazdaság nem lehet független a püspök terveitől és szándékaitól.”⁸⁸ Az 1930-as évek közepén – ahogyan az több leveleből is kitetszik – igyekezett a postával, távirdával, telefonnal és autóval kapcsolatos költségeket is visszafogni.⁸⁹ Utóbbiról a következőket írta 1937-ben: „Ne használjuk, ha nem feltétlenül szükséges, rossz és sáros időben, amikor a terep nehézségei miatt egy-egy út háromszor annyiba kerül, mint normális útviszonyok között.”⁹⁰ Továbbá a jószágigazgató gyakori budapesti útjainak visszafogását is kérte.⁹¹

⁸⁵ Uo. fasc. 121/c. VIII. sz. kimutatás (a tárgyak mellett érték nem, csak darabszám szerepel), fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁸⁶ Uo. fasc. 128. Jegyzőkönyv, 1943. márc. 2.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ VFL I.1.44.a. 4348/1937. Rott Nándor püspök 1937. júl. 18-án Hankó Ernő jószágigazgatónak írt levelének kézzel írt fogalmazványa.

⁸⁹ Lásd például: uo., illetve még 5448/1935. Rott Nándor püspök 1935. dec. 6-án Hankó Ernő jószágigazgatónak írt levele gépelt tisztázata, uo. 633/1935. Rott 1935. febr. 8-án a jószágigazgatónak írt levelének kézzel írt fogalmazványa.

⁹⁰ Uo. 4348/1937.

⁹¹ Uo.

Törzstőke és jövedelem

A püspöki javadalom állandó – legalább ugyanolyan állapotban az utódra hagyandó – vagyonát képezte a törzstőke is. Az erről szóló kimutatásban értékpapírokat, minimális készpénzt és a törzstőke követeléseit, valamint tartozását jegyezték le. Azonban ez az összegzés az 1941. december végi állapotot rögzíti, így érdemes összevetni egy szintén rendelkezésre álló 1939 végi állapottal.⁹²

A püspökség Rott Nándor alatt három földtehermentesítési kötvénnyel és hét, a Somogyvármegyei egyesült helyi érdekű vasutak részvénytársaság törzsrészvényével rendelkezett. Az előbbieket az állam azért bocsátotta ki, mivel ebből fedezték az 1848. évi IX. törvénycikkkel eltörölt úrbéri szolgáltatásokért járó kárpótlást. A kötvényre évi 4%-os kamatot fizettek két részletben. Félévente kisorsolták azokat, akiknek kifizették a névértéket, ők többet nem részesültek a kamatból. A három püspöki javadalmi tulajdonban levő kötvényt azonban még nem sorsolták ki.⁹³ A részvények pedig arra jogosították a püspökséget, hogy a Somogyvármegyei helyi érdekű vasutak részvénytársaság vagyonából a részvény értékének megfelelően részesedjen. 1939 végén ezekhez az értékpapírokhoz minimális készpénz is társult: 38.715 pengő 21 fillér.⁹⁴

Ezen túlmenően Rott püspök két alkalommal is kölcsönt vett fel a törzsvagyonból: az 1918–1923-as és az 1924–1934-es javadalmi beruházások költségének fedezésére. Az első alkalommal 3120 métermázsa búza, a második alkalommal 671.529 pengő 3 fillér készpénz volt a kölcsön tárgya.⁹⁵ Ezek az érvényben levő szabályozás szerint a javadalom részére visszatérítési kötelezettséggel jártak.⁹⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszter mindkettő visszafizetési idejét 30 évben határozta meg, az elsőt 1924. január 1-től, a másodikat 1935. január 1-től kezdve. Míg a javadalomnak ezeket vissza kellett fizetni, párhuzamosan amennyiben a vallás- és közoktatásügyi miniszter átvette az adott

⁹² VFL I.1.43. fasc. 127. I.sz. kimutatás, VFL I.1.44.a. 2175/1940. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. ápr. 20-án kelt, a veszprémi káptalannak írt levelének másolata, melyet a miniszter rendeletéből Beresztóczy Miklós küldött meg ugyanaznap Czapik Gyulának.

⁹³ Az 1848. évi IX. törvénycikk eltörölte az úrbéri szolgáltatásokat, de ezek helyett kárpótlást ígért a földbirtokosoknak. Az uralkodó az 1849. évi júl. 7-i nyílt paranccsal ezek megszüntetését jóváhagyta. Az 1853. márc. 2-i nyílt parancs szabályozta az egykori jobbágyok és földesurak kapcsolatát, és egy másik aznap kelt pátens a régi tulajdonosok kárpótlását az eltörölt úrbéri szolgáltatásokért, azaz a földtehermentesítésnek a módját. E szerint ez az ország által az országos jövedelemből teljesítendő. Vö. MiOK, 1853. 212–232. Az összes földtehermentesítési kötvények értéke, beleértve az erdélyieket és a magyarországiakat, 234.295.260 forintot tett ki 5% kamatozás mellett 1867-ben. 1888-ban a még fennálló 172.575.285 forintnyi törlesztetlen földtehermentesítési tartozást 4%-úvá konvertálták 70 év törlesztési idővel. MILHOFFER, 1904. 93–94., 111.

⁹⁴ VFL I.1.43. fasc. 127. I.sz. kimutatás, VFL I.1.44.a. 2175/1940.

⁹⁵ VFL I.1.44.a. 2175/1940.

⁹⁶ Vö. PETROVAY, 1941. 931–932.

értékben a beruházásokat a törzsvagyon javára, a beruházás értékével a javadalom a javadalmasnak tartozott, hiszen növelte annak értékét. E bonyolult logika mentén mutatott ki 1939 végére a vallás- és közoktatásügyi miniszter Rott hagyatéka terhére 1178 métermázsa 88 kilogramm búzát, hagyatéka javára 581.993 pengő 3 fillért (számításba véve, hogy a 671.529 pengő 3 fillérrel tartozott neki a javadalom, a javadalomnak viszont ő tartozott a harminc évből a második kölcsön arányos részleteivel). Ehhez két kisebb kamatkövetelés járult a püspök hagyatéka részéről.⁹⁷

A törzstőkekölcsön esedékes részleteit az 1939. évi javadalmasok a javadalom kezelésének arányában fizették napra lebontva: mivel a jövedelmekkel először – a vallás- és közoktatásügyi miniszter már említett döntése szerint – Rott püspök rendelkezett,⁹⁸ így 63-ad részét ő, utána utódlási joggal bíró koadjutóra, Tóth Tihamér 62-edét, majd a Vallásalap 114-edét (hiszen ide folytak be az interkaláris jövedelmek a korszakban⁹⁹), végül a maradékot Czapik Gyula. Az 1939. év végi kimutatás ezen kívül megjegyzi, hogy a magánosoknál további 11.091,50 pengő van, amelyet a törzsvagyonnak tartozásként tartanak nyilván. Ez az összeg január 1-jén még több mint kétszerese, 27.060,71 pengő volt (kölcsönök, bérlők hátraléka, stb).¹⁰⁰

A püspöki javadalom éves jövedelmére és a pénzkezelésre rálátást ad a javadalom 1938. december 31-i pénztári állapotáról történő kimutatás. Ebből jól látszik, hogy a püspöki javadalom jövedelmének kezelését a veszprémi központi pénztár mellett 9 gazdasági pénztár, 6 erdőgondnoksági pénztár, 3 rezidencia, illetve kertészeti pénztár végezte és egy folyószámlát is vezettek. Az is kitetszik belőle, hogy a bevételből mennyit forgattak vissza a gazdaságokba. Valamennyi gazdasági pénztár aktívummal zárta az évet, és a kiadások levonása után 1938. december 31-én összesen 200.937 pengő 27 fillér maradvány mutatkozott.¹⁰¹ Ezzel szemben a még fizetetlen tartozások 215.519, 86 pengőt tettek ki.¹⁰² A javadalom jövedelmét gyarapították a különböző bérbe adott területekből, különféle jogokból, pl. vízhasználati, vadászati, halászati, bányászati jog bérbeadásából származó bevételek is.¹⁰³

⁹⁷ VFL I.1.44.a. 2175/1940., 4434/1935.

⁹⁸ VFL I.1.43. fasc. 127. Jegyzőkönyv, 1939. jún. 7.

⁹⁹ CSIZMADIA, 1966. 184., 188., PETROVAY, 1941. 942.

¹⁰⁰ VFL I.1.43. fasc. 127. I.sz. kimutatás, VFL I.1.44.a. 2175/1940., VFL I.1.43. fasc. 127. II. sz. kimutatás.

¹⁰¹ VFL I.1.43. fasc. 127. XIII. sz. kimutatás.

¹⁰² Bővebben lásd: uo. fasc. 127. XV. sz. kimutatás.

¹⁰³ Uo. fasc. 127. III. sz. kimutatás. Ezek különböző időtartamokra szóltak, különféle időpontokban kezdődtek és fejeződtek be. A bér pénzben vagy búzában volt meghatározva. Külön kimutatás készült (XXIII. sz.) a Rott hagyatékát az 1939. évi jan. 1-e előtti időből és az 1939–1942-ből megillető különféle bevételekről és azt terhelő különféle kiadásokról. Maga a praescissió a fent említetteken kívül részletezi az aktív és passzív pereket, a püspök gyógykezelési, temetési költségeit, stb., azonban a fentiekben a püspökség gazdálkodása szempontjából legfontosabb részleteket emeltem ki. Éppen ezért nem az elszámolás eredményére teszem a hangsúlyt

Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a folyó jövedelemből kellett kigazdálkodni a javadalom tartozásait is. Erről a püspök 1935. október 10-i levelében írt, melyet Kránitz Kálmán nagyprépost azon kérésére küldött, hogy a rekvirált harangok helyett a székesegyház felszentelésének 25. évfordulójára készíttessen új harangokat. A válasza, hogy ez az akkori körülmények között a javadalom terhei miatt lehetetlen. A püspökség ugyanis elvesztette földjei legjavát, 2000 kh-ját, illetve négymilliós törzsvagyont, s elődei kétszeresét kénytelen fizetni az adókra. A terhek mindemellett megnövekedtek: állítása szerint míg elődei nem költöttek a papnevelésre, ő átlag évi 60.000 pengőt költ a papi utánpótlásra. Szintén nem költöttek évente a székesegyházra,¹⁰⁴ melyre ő évi 14.000 pengőt, s a piarista gimnáziumra sem, amelyre ő évente 4000 pengőt fizet. A háború következtében hatalmas alapok is megsemmisültek, és az egykor jelentős egyházmegyei alap tulajdonát képező tanári ház adóját is neki kell fizetnie. Ennek ellenére fenntartja a gazdasági egyensúlyt és nem kell birtokeladáshoz vagy kölcsönhöz folyamodnia. Mivel van függő adóssága és az idei gazdasági év nem kecsegtet túl sok jóval, így nem mer újabb kiadásba belemenni. Azonban nem vetette el a harangok öntetésének későbbi lehetőségét sem: kéri, hogy készíttessenek a harangöntővel költségvetést róla.¹⁰⁵

Két évvel később, a kettős szentévre a főpásztor kezdeményezésére elkészültek az új székesegyházi harangok. Május 17-én (pünkösdhétfőn) érkeztek Veszprémbe és aznap szentelték fel őket, május 22-én szólaltak meg először, hirdelve az eucharisztikus év kezdetét. A székesegyház fenntartási és egyéb költségeit az évszázadok óta fennálló gyakorlat alapján $\frac{1}{3}$ részben a káptalan és $\frac{2}{3}$ részben a püspök fizette. A harangok öntésének kiadásait is ilyen arányban viselte a két fél.¹⁰⁶

---

az összegzésben sem, hanem a többi tanulmányozott forrással együtt belőle levonható következtetésekre. A tanulmányomban szintén nem tértem ki részletesen azokra a panaszokra, amelyek a veszprémi egyházmegye fegyelmi és igazgatási helyzetéről a püspök utolsó éveiben a nunciusi és államtitkársági anyagban megtalálhatók, ugyanis ezek feltárása inkább ahhoz szolgálhat adalékkal, miért került sor utódlási joggal koadjutor kinevezésére.

¹⁰⁴ A levél vége felé a püspök leírja, hogy elődje a katedrális renoválására törzsvagyoni kölcsönt vett fel, melynek nagy részét már ő, Rott Nándor fizette vissza.

¹⁰⁵ VFL I.1.44.a. 1904/1935. A fentiekben nem a kiadások tételes felsorolását találjuk meg, hanem az általa legfontosabbnak tartottakat emelte ki a püspök, válaszul a nagyprépost levelére. A kiadások nagyságrendjéről bővebben tájékoztat: VFL I.1.43. fasc. 128. Album.

¹⁰⁶ VFL I.1.44.a. 637/1937., 788/1937. és 3281/1937.

Összegzés

Amint a fentiekből kitetszik, a püspöki javadalom kataszteri tiszta jövedelme összehasonlítva a többi egyházi nagyjavadalom jövedelmével, meglehetősen magas volt, elérte a 200–220 ezer aranykoronát. Azonban nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy jelentős terhekkal is bírt (adók, intézmények fenntartása), amelyek kigazdálkodása különösen az 1930-as évek közepén csak takarékossgal volt lehetséges, melyre Rott Nándor többször felhívta a figyelmet. A püspök a gazdálkodás hatékonyabbá tétele érdekében több gazdaságot házi kezelésbe vett és a törzstőkéből beruházásokba fektetett, melyekkel – bár visszafizetési kötelezettség keletkezett – hosszú távon növelte a javadalom értékét. A cselédek lakhatási körülményeit felújításokkal és számukra új otthonok építtetésével igyekezett feljavítani. Ezekon kívül több vallás- és közoktatásügyi miniszteri engedély nélküli épületet is emelt. Igaz, a törzsvagyoni épületek karbantartásáról és az erdősítés, illetve szőlőtőkék pótlásáról az utolsó években nem kellően gondoskodott, de ehhez talán egészségi állapota és takarékosagra való törekvése is hozzájárult, hogy ne banki kölcsönökkel terhelt javadalmat kelljen utódjának átvennie.

Az erdőgazdaságok aránya volt a nagyobb, melyekből biztosabb jövedelemhez lehetett jutni, ugyanakkor a mezőgazdasági művelés aránya is jelentős volt. Több birtok házi kezelésbe vétele után derült ki, hogy a bérlők kevésbé ügyeltek a majortól távolabb eső területek, rétek és legelők megfelelő karbantartására és az állatállomány egységesítésére. Ezeket fokról fokra lehetett csak feljavítani az évek során. A megfelelő gazdálkodáshoz, az állatállomány kellő arányának, egészségi állapotának fenntartásához és a mezőgazdaság körforgásában történő felhasználásához, a növénytermesztés egyensúlyának megfelelő kialakításához a jószágigazgató szaktudása volt Rott püspök segítségére. Azonban ő maga sem feledkezett meg javadalmi birtokai rendszeres látogatásáról, a gazdasági szakirodalom tanulmányozásáról és véleményének kifejtéséről a gazdálkodás helyes irányáról a jószágigazgatónak.

Az ingatlan mellett a javadalom ingó vagyonára is kellő gondot fordított: az elődjétől örökölt felszerelést, ékszereket, egyházi öltönyöket, eszközöket, stb., jó karban tartotta, sőt, a javadalom állandó vagyonát jelentősen gyarapította. A püspöki javadalom többek között a vendégszobák új bútorzatát, a somogyi gazdaságban a gazdálkodáshoz szükséges eszközöket, jelentős mennyiségű bort, borpárlatot és pálinkát, egy Buick típusú személygépkocsit és a püspöki könyvtár számos értékes kötetét is köszönhette neki.

Felhasznált források és irodalom

- AAV = Archivio Apostolico Vaticano, Vatikán
Arch. Nunz. Ungheria = A Budapesti Apostoli Nunciatura Levéltára
EFL = Egri Főegyházmegyei Levéltár, Eger
Acta Personalia, Czapik Gyula
Acta Meritorum, Archiepiscopus
SzfvPL = Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár
KT = Kézirattár
VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém
I.1.43. = Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Archivum Kollerianum
Album = Dr. Rott Nándor 20 éves püspöki jubileumára kiadott gazdasági album. 1937.
I.1.44.a. = Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta Dioecessana, Iktatott iratok
VIII.11. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Hagyatékok, Rott Nándor hagyatéka
- CJH 1922. = *Corpus Juris Hungarici. 1921. évi törvénycikkek.* Jegyzetekkel ellátta: TÉRFY Gyula. Bp., 1922.
- CSIBI–VÉRTESI, 2016. = CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború.* Pécs, 2016. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 13.)
- DORNER 1936. = DORNER Béla: A sümeg-sarvalyi vaddisznótenyésztés. *Köztelek* 46 (1936) 5.
- DORNER, 1935. = DORNER Béla: A sümeg-sarvalyi vaddisznótenyésztés. *Köztelek* 45 (1935) 1005–1006.
- Gazdacímtár 1937. = *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár.). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján.* Összeállította és kiadta: a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1937.
- Kezelési 1923. = *A Veszprémi Püspöki Uradalom Kezelési Szabályzata, 1923.* (Veszprémi Érseki Könyvtár: 27359).
- MiOK 1853. = *Magyarországot illető Országos Kormánylap* 4 (1853/7). Kiadatott és elküldetett 1853-diki April 18-kán.
- MRT 1883. = *Magyarországi Rendeleték Tára.* 17 (1883). Bp., 1883.
- ÁGH, 2015. = ÁGH Magdolna: *Üdv az erdésznek. Nagypánkról és a Bakonyról. Dobó Jenő erdőmérnök életútjának fejezetei.* Veszprém, 2014.
- BÁNK, 1958. = BÁNK József: *Egyházi jog.* Bp., 1958.

- BONCZ, 1878. = BONCZ Ferenc: *A katolikus főpapi hagyatékok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*. Bp., 1878.
- BOTOS, 2015. = BOTOS János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk* 60 (2015/3) 70–138.
- BÖLCSHÁZAI, 1895. = BÖLCSHÁZAI Belházy Emil: *Az erdőrendezéstan kézi könyve. I. rész: Erdőrendezés*. Bp., 1895.
- CSIZMADIA, 1966. = CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Bp., 1966.
- GERGELY, 1997. = GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Bp., 1997.
- HORVÁTH, 2016. = HORVÁTH Gergely Krisztián: „Meváltva”. Birtokok a veszprémi egyházmegyében az 1945. évi földosztást követően. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *„Nehéz időkben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején*. Veszprém, 2016. (A veszprémi egyházmegye múltjából 29.) 85–104.
- KARLINSZKY, 2016. = KARLINSZKY Balázs: A veszprémi püspöki aula a második világháború idején. A veszprémi székeskáptalan archontológiája 1917–1949. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *„Nehéz időkben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején*. Veszprém, 2016. (A veszprémi egyházmegye múltjából 29.) 105–136.
- KOCSIS, 2005. = KOCSIS Péter: *A Székesfehérvári Püspökség gazdasága a két világháború között*. [Szakdolgozat, PPKE–BTK] Piliscsaba, 2005.
- MILHOFFER, 1904. = MILHOFFER Sándor: *Magyarország közgazdasága. Második kötet*. Bp., 1904.
- PÉTERFFY, 1940. = PÉTERFFY Gedeon: *Tóth Tihamér*. Bp., 1940.
- PETROVAY, 1941. = PETROVAY Zoltán: A királyi javadalmazásból eredő katolikus egyházi javak kezelésének és felügyeletének szabályai. In: ANGYAL Pál – BARANYAY Jusztin – MÓRA Mihály (szerk.): *Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*. Bp., 1941. 920–942.
- PFEIFFER, 1987. = PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8.)
- POSZTÓS, 2006. = POSZTÓS Ildikó Piroska: A spanyol Tóth Tihamér-jelenség. *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 18 (2006/3–4) 17–34.
- REICHENBACH, 1936. = REICHENBACH Béla: A gazdálkodás belterjességének lényege, jelentősége és előfeltételei. Bevezető előadás. In: MESKÓ Pál (szerk.): *A belterjes gazdálkodás lényege, jelentősége és előfeltételei. Az OMGE által az 1935. évi téli gazdahéten rendezett előadások gyűjteménye*. Bp., 1936. 7–20.

SZÁNTÓ–SZÁNTÓ, 1990. = SZÁNTÓ Imre – SZÁNTÓ Endre: *Alsópáhok és Felsőpáhok története*. Alsópáhok, 1990.

SZINNYEI, 1891. = SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp., 1891.

TÁTRAI, 1997. = TÁTRAI Szilárd: A vitézi rend első évtizedének története. *Hadtörténelmi Közlemények* 110 (1997/1) 49–83.

*The Management of the Episcopal Benefice of Veszprém
between the Two World Wars*

The study analyses the management of the assets of the episcopal benefice of Veszprém when Nándor Rott (1917–1939) was the diocesan bishop. The observations of the author are primarily based on the documents of the handover of the episcopal benefice in 1917 and in 1939: bulky volumes of surveying, protocols, statistics, notes and charts, supplemented by letters from the series of documents of church government, contemporary articles and other relating sources. Among them are the rules of management of the episcopal estates of Veszprém from 1923, and a richly illustrated book prepared by the officers of the episcopal estates for the 20th anniversary of the ordainment as bishop of Nándor Rott, presented in numbers how the benefice progressed during his governance. It appears from these files that the cadastral net income of Veszprém compared to the income of other episcopal benefices was quite high, reached 210–220 thousand gold crowns annually. A significant part of it lay in forest management, from which higher income could be expected, but also a meaningful rate of the lands was in agricultural use. The burdens of the episcopal benefice were also high. Bishop Rott took back more lands of the benefice to central management from the lessees in order to make farming more effective. In addition, he invested from the capital stock of the benefice in land management with which he augmented the value of the benefice. He also took care of the movable properties: he kept the facilities, jewellerys, ecclesiastical garments, etc. in good condition. Moreover, the episcopal benefice could thank him, among others, new furniture for the guest rooms in the episcopal palace in Veszprém, tools for farming in the agriculture of Somogy, a significant amount of wine and spirits, a new automobile and many volumes of books.